De Louizalaan 347 en de Sipo-SD van Brussel

La SIPO-SD de Bruxelles au 347 de l'avenue Louise

Lieven Saerens

Traducteur : Anneleen Spiessens

Édition électronique

URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/6630>

DOI : 10.4000/temoigner.6630

ISSN : 2506-6390

Cet article est une traduction de :

La *SIPO-SD* de Bruxelles au 347 de l'avenue Louise - URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/6584> [fr]

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 1 octobre 2017

Pagination : 132-145

ISBN : 978-2-930953-01-4

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Lieven Saerens, «De Louizalaan 347 en de Sipo-SD van Brussel», *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 125 | 2017, Online op 24 décembre 2021, geraadpleegd op 04 février 2022. URL: <http://journals.openedition.org/temoigner/6630> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/temoigner.6630>

Herinneringsplek

DE LOUIZALAAN 347 EN DE SIPO-SD VAN BRUSSEL

In dit artikel bespreken we eerst het ontstaan van het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA, centrale veiligheidsbureau van het Derde Rijk) in nazi-Duitsland. Vervolgens richten we ons op de situatie in het bezette België. De werking van de Sipo-SD (*Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst*), de SS-politie in Brussel die onder het RSHA viel, komt uitgebreid aan bod in een derde deel. We presenteren daarna de Sipo-SD-gebouwen op de Louizalaan 347 alvorens in een laatste deel een overzicht te bieden van het naoorlogse onderzoek naar de Brusselse Sipo-SD en de schadevergoedingen die werden geëist door de originele eigenaars van de appartementen op het voorgenoemde adres. Bijzondere aandacht zal uitgaan naar de expertise van de kelders.

Het studiemateriaal bestaat uit talrijke dossiers van het auditors-generaal, het militaire gerechtshof dat na de oorlog verantwoordelijk was voor de vervolging van collaborateurs en oorlogsmisdadigers. Het zwaarste dossier is dat van de Sipo-SD in Brussel: dat bestaat uit 28 dozen, goed voor zo'n vier lopende meter archief. In die dozen is informatie te vinden over

de Jodenvervolging (739 getuigenissen waarvan 330 betrekking hebben op de periode van de Louizalaan 347)¹, de aanhouding van verzetslieden (552 getuigenissen van individuele arrestanten, maar ook verhalen van mensen die in groep werden opgepakt zoals een vijftigtal leden van de Partisans Armés), informatie over het onderzoek naar de aangehouden Duitse leden van de Sipo-SD (Franz Straub en zijn gevolg) en over de structuur van de Sipo-SD. Met onze studie betreden we in die zin braakliggend terrein. Ook in het Algemeen Rijksarchief vonden we nieuwe, onuitgegeven informatie over oorlogsschadeclaims.

HET REICHSSICHERHEITSHAUPTAMT IN NAZI-DUISSLAND

Na de inval in Polen, op 27 september 1939, richt *Reichsführer-SS* en politiechef Heinrich Himmler binnen de structuur van de SS (*Schutzstaffeln*, beschermingsafdeling van de nazipartij) het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA) op. Het RSHA vormt de centrale inlichtingen- en veiligheidsdienst van het Reich en is typerend voor het kluwen van diverse instanties in nazi-Duitsland. De dienst wordt geleid door Reinhard Heydrich, tot dan hoofd van de *Sicherheitsdienst* (SD) en de *Geheime Staatspolizei* (Gestapo). In 1943 volgt *SS-Obergruppenführer* Ernst Kaltenbrunner Heydrich op. Drie politiediensten komen samen in het RSHA (Aronson 1971, 37-38 en 55-63; Husson 2008, 30-41; Longerich 2008):

- De *Sicherheitsdienst* (SD). Deze dienst werd in 1931 opgericht en verzamelde ideologische en politieke inlichtingen voor de SS en de nazipartij. Haar taak bestond erin de partij te beschermen tegen vijanden, namelijk marxisten, socialisten, liberalen, Joden en vrijmetselaars.
- De *Geheime Staatspolizei* (Gestapo), opgericht in 1933.
- De *Kriminalpolizei* (Kripo). Deze recherche-organisatie bestond al langer en loste niet-politieke misdaden op.

In 1936 waren de SD en de Gestapo al samengesmolten in de *Sicherheitspolizei* (Sipo), de politieke recherche.

BELGIË TIJDENS DE DUITSE BEZETTING

Na de capitulatie komt België onder Duits militair bestuur (*Militärverwaltung*). Generaal Alexander von Falkenhausen is commandant

(*Militärbefehlshaber*) en zetelt in de Wetstraat in Brussel.² Von Falkenhausen heeft de verantwoordelijkheid over een *Verwaltungsstab* voor burgerlijke en administratieve aangelegenheden en een *Kommandostab* voor militaire aangelegenheden. De *Verwaltungsstab* wordt de facto geleid door *Militärverwaltungschef* Eggert Reeder, de *Kommandostab* door *Oberstleutnant* Bodo von Harbou (vgl. Weber 1978 en Warmbrunn 1993).

Het militair bestuur beschikt over haar eigen politiediensten: de *Feldgendarmarie* (FG), belast met openbare orde, en de *Geheime Feldpolizei* (GFP) vallen beide onder de *Kommandostab* van Bodo von Harbou. De GFP had een dubbele taak. Enerzijds onderzocht ze misdaden gepleegd door en tegen Duitse militairen; anderzijds bond ze de strijd aan met 'vijandige elementen' zoals communisten, verzetslui of Joodse burgers. Voor de uitwisseling van informatie werkte de dienst samen met de *Abwehr*. In de praktijk betekende dat dat onderzoek naar Belgische burgers – Joods of niet – al gauw een samenwerking vereiste tussen de *Feldgendarmarie*, de *Geheime Feldpolizei* en de Sipo-SD. Daarnaast bestond er nog een administratieve politiedienst, de *Polizei*, die ressorteerde onder de *Verwaltungsstab* van Eggert Reeder.

In het eerste bezettingsjaar kreeg het militair bestuur concurrentie van de Duitse SS-politie waarin vertegenwoordigers van het RSHA werken (De Jonghe 1974, 23-29, 45, 57). Begin juli 1940 arriveert *SS-Sturmbannführer Kriminal-Direktor* Franz Staub, een beeldhouwer van opleiding, in Brussel met een groep van ongeveer twintig Sipo-SD-agenten. De groep staat officieel bekend als *Sonderkommando* ●●●

(1) De dossiers bevatten heel wat gegevens over wat men toen kon weten over de *Endlösung*. Ik verwijs ook naar de werken van Saerens (2014, 99) en Meyer (2010, 95-151).

(2) Von Falkenhausen publiceerde zijn memoires (von Falkenhausen 1974).

- *Geheime Feldpolizei*. Hoewel de agenten het GFP-uniform dragen, maakt de groep van Staub in feite deel uit van de Sipo-SD en staat ze in verbinding met het RSHA.

Op 27 juli 1940 bezoekt het hoofd van het RSHA, Reinhard Heydrich, Brussel voor de officiële inhuldiging van de Sipo-SD-centrale. Die werd ingericht met de goedkeuring van het *Oberkommando des Heeres* (OKH), het opperbevel van de Duitse landmacht. Himmler voorziet slechts één functie voor de leiding van de Sipo-SD in België en Frankrijk, namelijk die van *Beauftragte des Chefs der Sipo und des Sicherheitsdiensts für Belgien und Frankreich*. SS-Brigadeführer dr. Max Thomas, een psychiater, wordt benoemd en beschikt over twee zetels of *Dienststellen*, een in Parijs en een andere in Brussel. Die in Brussel is, net als het militair bestuur, ook bevoegd voor Noord-Frankrijk (Nord en Pas-de-Calais). Vanaf december 1941 werken beide *Dienststellen* onafhankelijk van mekaar en leggen ze rechtstreeks verantwoording af aan het RSHA.

De Sipo-SD, bestaande uit leden van de Kripo, de SD en de Gestapo, moet in bezet België 'de openbare orde van het Duitse nationaalsocialisme handhaven'. Net als in nazi-Duitsland telt de eenheid zes afdelingen, die op hun beurt zijn onderverdeeld in domeinen en diensten. Afdelingen I en II houden zich in principe bezig met administratief werk. In België is afdeling II echter in de eerste plaats verantwoordelijk voor de Jodenvervolging en onderzoek naar vrijmetselaars en de 'Kerken'. Het organigram van de Sipo-SD in België ziet er aanvankelijk uit als volgt:

- A. Afdeling I: administratie.
- B. Afdeling II: Joodse, vrijmetselaars- en kerkelijke aangelegenheden.

- C. Afdeling III (*Sicherheitsdienst*): spionage; later houdt ze zich ook bezig met werkweigeraars.
- D. Afdeling IV (Gestapo): communistisch en socialistisch verzet; verzet vanwege rechtse een liberale bewegingen. Buitenlanders: paspoorten, repatriëring naar België, telling van buitenlanders die in België wonen; algemene documentatie.
- E. Afdeling V (Kripo): criminele aangelegenheden, bijvoorbeeld diefstallen of opsporing van ontsnapte gevangenen; fraude.
- F. Afdeling VI: nationaliteit en commerciële spionage.

De Sipo-SD organiseert ook aanhoudingen en razzia's die meestal 's nachts verlopen en uitgevoerd worden door de bevoegde afdeling. In de praktijk valt het vaak voor dat verschillende afdelingen moeten samenwerken. Voor grootschalige acties zoals de arrestatie van een ganse verzetsgroep worden naast de Sipo-SD ook de *Geheime Feldpolizei* en de *Feldgendarmarie* ingeschakeld. Voor razzia's in Joodse buurten wordt op dezelfde manier samengewerkt. De Sipo-SD is berucht omwille van haar 'verscherpte verhoren' met fysieke en psychologische foltering. In het laatste hoofdstuk komen we hier uitgebreid op terug.

DE SIPO-SD IN BRUSSEL

Het eerste hoofd van de post in Brussel is *SS-Sturmabführer* (majoor) *und Oberregierungsrat* Karl Hasselbacher, een doctor in de rechten. Na zijn dood op 13 september 1940 als gevolg van een auto-ongeval wordt hij vervangen door Constantin Canaris, eveneens een doctor in de rechten en historicus. In november 1941 vervult Ernst Ehlers de functie, een arts die eerder in 1940 met

de *Einsatzgruppen B* in Wit-Rusland opereerde. Begin 1944 neemt Canaris opnieuw de leiding.

In totaal werken tijdens de bezettingsperiode minstens 550 Duitsers voor de Brusselse Sipo-SD: 127 in afdelingen I en II, 64 in afdeling III, 216 in afdeling IV, 61 in afdeling V en 25 in afdeling VI. Voor minstens 25 Duitsers heeft de naoorlogse justitie niet kunnen ontdekken in welke afdeling ze precies hadden gediend. Uit deze cijfers blijkt wel duidelijk dat afdeling IV (Gestapo) het sterkst bezet was en bijgevolg beschouwd moest worden als uiterst belangrijk.

Naast Duitsers maakten ook Belgische collaborateurs deel uit van het Sipo-personeel. Zo is er een *Wachzug* (wacht) die grotendeels uit Vlaamse SS'ers bestaat, bijvoorbeeld de Antwerpse Lode Van Kol. Minstens 25 Duitsers zijn lid van de wacht tijdens de bezetting. De wacht van Brussel wordt ook ingezet voor de bewaking van de Dossinkazerne in Mechelen (vanwaar de Joden werden gedeporteerd) en in Breendonk. De Vlaamse SS'ers, onder wie Antwerpenaar Frans Verbert, zullen daarnaast dienen in het FLAK (*Flugabwehrkanone*, luchtafweergeschut). De kanonnen worden bovenop de Sipo-SD-gebouwen geïnstalleerd.

Collaborateurs vinden we terug in verschillende afdelingen van de Sipo-SD: ze werken er als vertalers-tolken of bij de SS. De meesten komen uit Vlaanderen, zoals de Antwerpse antisemiet Emiel Francken en Frans Van Hul. Dan zijn er nog de *V-Männer*, 'vertrouwensmannen' binnen de Sipo-SD. Daar onthouden we de namen van Prosper De Zitter uit Oost-Vlaanderen en Emiel Van Thielen (alias Max Günther) uit Antwerpen (vgl. Maes 1997; Verbeke 1998).

Er zijn ook een heel aantal Joden-verklikkers, zoals Icek Glogowski of 'Dikke Jacques'.³ Deze figuur speelt tot op vandaag tot de verbeelding, hoewel het niet de enige Jood was die zijn medereligionen verklikte. Er waren er tientallen indertijd, vaak mensen die Duitsland in de jaren dertig waren ontvlucht.

Het hoofdkwartier van de Sipo-SD in Brussel bevindt zich aanvankelijk in het Hôtel des Croisades bij het Noordstation. Later verhuist het naar de Lindestraat in Ukkel (in het huis van een gevluchte senator), vervolgens naar de Ernestinelaan 2 in Elsene en uiteindelijk naar de Louizalaan (Provoost 1977, 153). Op dat laatste adres neemt de Sipo-SD de gebouwen op nummers 372, 453 en 510 in. De diensten van afdelingen I en II worden eerst ondergebracht op 453 en 510. Op het nummer 453 (Résidence Belvédère) vat initieel ook afdeling IV post, terwijl nummer 510 tijdens de bezetting is bestemd voor afdeling V en een deel van het wagenpark. Nummer 518 beschikt eveneens over een parking. Afdeling III en de Wacht nemen hun intrek in de Louizalaan 372.

Niet alleen de Sipo-SD, ook andere SS-diensten vestigen zich in de Louizalaan. Op 1 april 1942 vinden we op nummer 412 de post van *Höhere SS- und Polizeiführer* Richard Jungclaus. Hij voert rechtstreeks bevel over de politieke en paramilitaire organisaties binnen de SS, waaronder de SS-Vlaanderen en De Vlag (Duitsch-Vlaamse Arbeidsgemeenschap). Vanaf 1944 is op dat adres ook het hoofdkwartier van Rex. Jungclaus is daarnaast verantwoordelijk voor de rekrutering van Waffen-SS'ers (strijders voor het Oostfront) en Belgische militaire collaborateurs.

(3) Vgl. Saerens 2014; Meyer 2016, 277-282 en de dossiers van de Brusselse Sipo-SD in het Auditoraat-Generaal: Kaft 21, Alfabetische lijst Joodse indicatoren.

◆ Icek Glogowski

... LOUIZALAAN 347

Op 20 januari 1943 voert de Belgische RAF-piloot Jean de Selys Longchamps zijn fameuze raid uit op het hoofdkwartier van de Sipo-SD op de Louizalaan 453. Hij beschiet het gebouw, werpt er twee bommen van 250 kilo op en vernietigt zo een deel van het Sipo-SD-archief. Vijf personeelsleden sterven tijdens de aanval, onder wie het hoofd van afdeling II, Alfred Thomas. Er vallen vier zwaargewonden.

Als gevolg van de raid is het gebouw niet meer bruikbaar voor de Sipo-SD. De dienst verhuist daarom in februari/maart 1943 naar de Louizalaan 347. De originele bewoners, onder wie overigens een aantal personen van Joodse origine of met Joodse voorouders, moeten 'op bevel van de *Ortskommandantur*' [sic = *Oberfeldkommandantur*, de lokale Brusselse vertegenwoordiger van het militair bestuur, LS] het gebouw verlaten binnen 24 uur. De verhuizers worden gestuurd door de Duitse overheid.⁴

De appartementen worden effectief gevorderd op 6 februari 1943. De vertrekkende bewoners laten door expert Servais een plaatsbeschrijving opstellen, en dat document blijkt achteraf een belangrijke bron van informatie. Na de oorlog kan op die manier immers een gedetailleerde inventaris gemaakt worden van de schade die de Sipo-SD toebracht aan het gebouw en van de werken in de kelders.

De dienst zou definitief haar intrek hebben genomen in nummer 347 op 15 februari 1943.⁵ De omvorming van de kelders in cellen heeft ongetwijfeld nog enkele weken in beslag genomen. Het organigram van de Sipo-SD ziet er op dat moment zo uit:

A. Afdeling I: organisatie, personeelszaken, financiële en economische

aangelegenheden. Onder leiding van *SS-Hauptsturmführer* Hofmeister.

B. Afdeling II: salarissen, reiskosten; kas; huisvesting, noden van de dienst, kledij, in beslag genomen goederen; ravitaillering; radiocontact, telegrafie en telefonie; transport en bewapening. Onder leiding van *SS-Obersturmführer* Lüdtkke.

C. Afdeling III: openbaar leven (recht, grondwet, wetgeving, administratie, volksgezondheid, intellectuele leven, nationale economie, secretariaat). Onder leiding van *SS-Sturm-bannführer* Humnitzsch.

D. Afdeling IV/Gestapo: Opsporing en bestraffing van tegenstanders (communisme en marxisme, vijandelijke propaganda, paspoortvervalsing, Belgische politie; Kerk en politieke sektes; vrijmetselaars; Joden; vreemdelingenzaken, illegale migratie, vervalste paspoorten en doorgangsbewijzen; documentatie, dossierbeheer, preventieve opsluiting, Vreemdelingenlegioen; bestraffing van verzetslui en bendes; secretariaat). Onder leiding van *SS-Sturm-bannführer* Franz Staub.

E. Afdeling V: bestraffing van misdaden (criminele politie, illegale handel, opsporing en identificatie, criminologielabo, secretariaat). Onder leiding van *SS-Hauptsturmführer* Reiner.

F. Afdeling VI: inlichtingen. Onder leiding van *SS-Obersturmführer* Laurenz.

In de Louizalaan 347 vinden we al zeker afdelingen I, IV en VI. De kleinere afdelingen I en VI nemen waarschijnlijk hun intrek op de eerste verdieping.

Op de tweede verdieping bevindt zich afdeling IV-B. Die bestaat uit de volgende onderafdelingen:

- Afdeling IV-B1: Kerk en politieke sektes, onder leiding van *SS-Obersturmführer* Seeck.
- Afdeling IV-B2: vrijmetselarij, onder leiding van *SS-Hauptsturmführer* Fritz Erdmann.
- Afdeling IV-B3: Joden, onder leiding van *SS-Hauptsturmführer* Felix Weidmann.

De derde en vierde etage herbergen afdeling IV-E (documentatie, dossierbeheer, preventieve opsluiting, Vreemdelingenlegioen) onder leiding van *SS-Obersturmführer* Wilhelm Debus. Daar zou zich ook het kantoor van Franz Staub bevinden, het hoofd van de Gestapo.

Op de vijfde en zesde verdieping neemt afdeling IV-D haar intrek (bestrafing van verzetslui en bendes) onder leiding van *SS-Hauptsturmführer* Heinz Volkmann.

De zevende, achtste en negende verdieping worden ingenomen door afdeling IV-A (communisme en marxisme, paspoortvervalsing, vijandelijke propaganda en Belgische politie).

Nog op de zevende en achtste verdieping vinden we de Speciale commissie, die voordien zetelde in de Dageraadstraat. Ze werd opgericht door Franz Staub, hoofd van afdeling IV (Gestapo), en moest de samenwerking tussen de Sipo-SD en de *Geheime Feldpolizei* vergemakkelijken bij aanslagen tegen de *Wehrmacht*.

Op de tiende verdieping, en mogelijk ook gedeeltelijk op de negende, is plaats voor afdeling IV-C: vreemdelingenzaken, illegale migratie, vervalste paspoorten en doorgangsbewijzen.

Wanneer de geallieerden het land bereiken op 2 september 1944 verlaat de Sipo-SD het gebouw aan de Louizalaan 347. Op de berm van de nabijge-

© Georges Boschloo/vzw Auschwitz in Gedachtenis

legen Koningstuinsquare fusilleren ze nog een gevangene. Na de bevrijding, van 16 september 1944 tot 7 december 1946, is op nummer 347 een Brits hoofdkwartier gevestigd.

◆ Louizalaan 453 in Brussel

NA DE OORLOG: AFDELING IV VAN DE SIPO-SD WORDT VERVOLGD DOOR HET AUDITORAAT-GENERAAL

De eerste Belgische processen tegen Duitse oorlogsmisdadigers kennen een late start. Er is enorm veel tijd nodig om ...

(4) Algemeen Rijksarchief (depot Cuvelier): Oorlogsschade, Dossier 20.28.739, Georges Fleurix.

(5) Brussels stadsarchief: Dossier Duitse vordering nr. 4663.

- de betrokken personen te identificeren, op te sporen en te laten uitleveren. Bovendien komt er in België pas in 1947 een wet die militaire tribunaal bevoegd maakt voor de bestraffing van oorlogsmisdaden die door buitenlanders zijn gepleegd.

Het gerechtelijk dossier van het Auditoraat-generaal stelt dat de methoden van de Sipo-SD duidelijk in overtreding waren met de 'oorlogswetten en -praktijken' en als dusdanig als 'misdadig' kunnen worden beschouwd. Bij het ondervragen van gevangenen ging

de Sipo-SD over tot 'verscherpte verhoren', een eufemisme voor foltering. Het gaat telkens op zijn minst om slagen en verwondingen.

Daarnaast wordt een onderzoek geopend naar de activiteiten van de Brusselse post, onder de officieuze naam 'de zaak-Sipo-Brussel'. Net als in bijvoorbeeld Antwerpen beperkt het onderzoek zich feitelijk tot de afdeling IV, namelijk de 'beruchte politiedienst' van de Gestapo, en meer bepaald tot afdeling IV-A. De overgrote meerder-

heid van de 543 Duitse personeelsleden van de Brusselse Sipo-SD van wie de namen gekend zijn bij justitie valt onder afdeling IV. Uiteindelijk zal justitie 66 onder hen vervolgen. Tien worden veroordeeld, onder meer Constantin Canaris, het hoofd van de Sipo-SD in Brussel. Een andere hooggeplaatste, Ernst Ehlers, ontsnapt aan het gerecht en het eerste hoofd van de Brusselse post, Karl Hasselbacher, overlijdt aan het begin van de oorlog. Zeven veroordeelden hadden gewerkt in de Louizalaan 347. Naast het hoofd van afdeling IV, Franz Staub, gaat het over *Kriminal Angestellte-Chauffeur* Helmut Vits, *Kriminal Sekretar* Emiel Spaete, *Kriminal Angestellte* Henrich Cuypers, *Kriminal Sekretar* Walter Altenhof, Wilhelm Krumkamp (IV-D), Max Boden (IV-B), Otto Siegburg (IV-B en IV-C) en Philipp Schmitt. Ze komen allen al vrij rond 1951.

Niet onbelangrijk: het militaire gerecht kan de leden van de Sipo-SD enkel vervolgen voor feiten die 'vallen onder de toepassing van een artikel uit ons nationaal strafwetboek'. Het onderzoek is dan ook alleen maar toegespitst op 'de gevolgen van hun methoden; de slagen en verwondingen die voortvloeien uit de verscherpte verhoren'. Dat betekent niet dat het Auditoraat-generaal niet grondig te werk gaat. Er wordt naarstig gezocht naar getuigenissen van voormalige gevangenen van afdeling IV: verzetslui en Joden. Voor elk van beide groepen stelt men een vragenlijst op waarin de Louizalaan expliciet wordt vermeld en de gevangenen de aard en gevolgen moeten omschrijven van hun mishandeling. De vragenlijst komt vervolgens terecht bij politie- en rijkswachtcommissarissen over heel het land.

Uit de duizenden getuigenissen die justitie na de oorlog verzamelde, blijkt onomstotelijk dat de kelders van het gebouw aan de Louizalaan 347 tot cellen waren omgebouwd en dat er regelmatig folteringen plaatsvonden. Er zijn zelfs een aantal gevangenen gestorven. Op 24 juni 1949 legt een voormalig collaborateur bij de Kripo, de Belg Antoine Deaumerie (°Oostende, 20 mei 1913), uit aan J. Warnant (substituut van de krijgsauditeur) dat 'een Israëliet is gestorven in de kelders van de Gestapo op de Louizalaan 347 in juni 1943'.⁶ De man in kwestie is de Jood Hilel Erner, 43 jaar oud op het moment van de feiten. Hij wordt aangehouden door de Duitser Otto Siegburg van de Joodse afdeling (IV-B) en zo zwaar mishandeld dat hij in de kelder overlijdt aan zijn verwondingen, kort nadat hij in elkaar is geslagen.⁷ Ook Emile Meerlandt, een partizaan, overleeft zijn verhoor niet dat plaatsvindt begin april 1944 op de negende verdieping. De Sipo-SD beweert dat hij zelfmoord pleegde door uit het raam te springen, maar het medisch verslag van na de oorlog wijst in een andere richting:

We vinden het moeilijk om de verklaring van de Duitse politie te bevestigen, volgens dewelke Meerlandt van de negende verdieping zou zijn gesprongen, ongeveer veertig meter hoog. De schedelbreuken, de breuk in de linkerarm en de twee voorarmen kunnen uiteraard het gevolg zijn van een val. Maar wat ons abnormaal schijnt, is dat een val van deze hoogte geen ribfractuur tot gevolg heeft gehad, een breuk van de wervelkolom, van het bekken of de benen. We kunnen niet uitsluiten dat Meerlandt het slachtoffer is geweest van ernstige geweldplegingen met een schedelbreuk en gebroken armen tot gevolg.⁸

(6) Auditoraat-generaal: Dossiers over de Sipo-SD van Brussel, doos 12.

(7) Auditoraat-generaal: Dossier over Otto Siegburg.

(8) Autopsierapport van Meerlandt door artsen Marcel Heger en Paul Enderlée, geboden door het krijgsauditoraat op 27 april 1949 en op 22 juni 1948.

◆ Grondplan van de kelders op de Louizalaan 347-349.

●●● In de lente van 1943 worden de leiders van de Partisans Armés opgepakt en naar de kantoren van de Gestapo aan de Louizalaan gebracht. De substituut van de krijgsauditeur van Brussel vermeldt het volgende in zijn verslag van de feiten:

Wat de mishandelingen betreft in deze zaak dienen we in het bijzonder de aandacht te vestigen op het feit dat de vrouwen, die in dit geval werden gefolterd, dagenlang en zelfs wekenlang opgesloten zaten in de kelders van de Sipo in onbeschrijfelijke omstandigheden. Pas toen de sporen van het geweld gedeeltelijk waren verdwenen, werden ze overgebracht naar de gevangenis van Sint-Gillis [...]. De heren Devoitille, Jospa en Vandeville zijn blijvend arbeidsongeschikt. De chronische bronchitis en astma van getuige Korn Adèle vallen terug te voeren op haar opsluiting in de koude en onhygiënische cellen, nadat haar hele lichaam bont en blauw geslagen was.⁹

De gevangenis van Sint-Gillis fungeerde klaarblijkelijk als plan B wanneer de cellen van de Sipo-SD vol zaten. Het geciteerde feitenrelaas laat er geen twijfel over bestaan dat de Gestapo tijdens de ganse bezettingsperiode de methode van ‘verscherpt verhoor’ heeft toegepast in haar lokalen, en dus ook in de Louizalaan 347. Het verslag vermeldt daar verder over:

van grenzen [aan het verscherpt verhoor] was geen sprake en nog minder van een medische tussenkomst in de ernstige gevallen. Het is overduidelijk dat alleen het doel telde, namelijk de vernietiging van het verzet, en om dat te bereiken moesten alle middelen ingezet worden.¹⁰

We beschikken eveneens over de verklaring van Denise Caenen. Zij laat na de oorlog optekenen dat ze deel had uitgemaakt van de Patriottische militie van het Onafhankelijkheidsfront. In de kantoren van de Gestapo, zo vertelt ze, ‘ben ik op verschillende manier mishandeld geweest. Twee van mijn tanden zijn uitgeslagen. Ik ben geslagen met een wapenstok over heel mijn lichaam. Die mishandeling heeft drie dagen geduurd, ononderbroken.’ Caenen wordt op 15 juni 1944 overgebracht naar Ravensbrück, het concentratiekamp voor vrouwen in Duitsland. ‘Omwille van mijn gevangenschap en de mishandeling ben ik voor 50% arbeidsongeschikt verklaard.’ Op 23 april 1945 wordt ze bevrijd uit Ravensbrück en gerepatriëerd naar Zweden. Op 26 juni 1945 kan ze terugkeren naar België.¹¹

Ook de Joodse Juda Rozenberg werd ‘mishandeld en kreeg vuistslagen’. Ernest Abel, een Joodse wolhandelaar, getuigt over zijn gevecht met Fritz Erdmann, hoofd van de Joodse afdeling:

Erdmann sloeg me in het gezicht en op het hoofd tot bloedens toe, hij gaf me ook verschillende zweepslagen. [...] Ik werd geslagen tot ik het bewustzijn verloor.

George Beigne wordt aangehouden in de buurt van Brussel in de nacht van 15 op 16 mei 1944. Hij wordt verschillende malen ondervraagd in de Louizalaan 347:

Ik werd zo hard geslagen met een wapenstok dat ik twee weken lang alleen maar op mijn buik kon slapen. Op een gegeven ogenblik tijdens het verhoor hebben de Duitsers mijn hoofd in een teil water geduwd tot ik bewusteloos was. Tijdens mijn laatste verhoor werd ik opgehangen

met mijn armen op mijn rug, en in die houding afgeranseld.

Op 15 april 1944 wordt Lodewijk Verheyen, een leraar van 28, opgepakt in Buizingen (Halle). Hij wordt onmiddellijk naar de Louizalaan 347 gevoerd en ondervraagd in kamer 111. Daar ‘wordt hij afgerammeld en in zijn intieme delen geslagen’. De Joodse Rachelle François, opgepakt op 13 april 1944 bij de rotonde aan de Vorstlaan in Oudergem, vertelt over haar verhoor op de negende verdieping: ‘[Een man] had zijn jas over mijn gezicht gelegd, waarschijnlijk om mijn gekrijs niet te horen. Ik ben zo hard geslagen dat ik niet meer kon zitten.’

Van de mishandelingen zijn sporen terug te vinden in de kelders van het gebouw, zo stelt Nelly Pardons: ‘Ik kan u zeggen dat men mij op de dag van de arrestatie heeft opgedragen de cellen van de Louizalaan schoon te maken. Toen zag ik in meerdere cellen dat er bloed aan de muren hing.’

DE SCHADEDOSSIERS EN DE INSCRIPTIES IN DE KELDERS

Dat de kelders inderdaad werden omgebouwd tot cellen, blijkt ook uit de schadedossiers die na de oorlog zijn ingediend bij het bevoegde ministerie (Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw) door de bewoners en/of eigenaars van de Louizalaan 347. Niet alle dossiers zijn integraal bewaard, maar de gegevens waarover het Algemeen Rijksarchief (depot Cuvelier) nog beschikt, tonen aan dat alle bewoners na de oorlog een schadevergoeding hebben geëist. Landmeters-experten hebben een proces-verbaal opgesteld met een gedetailleerde plaatsbeschrijving waarin de schade minutieus staat beschreven die door de Duitsers werd toegebracht. De documenten vermelden telkens ook de staat van de kelders.

Zo is er bijvoorbeeld het dossier van Jacques Levy-Morelle, eigenaar van de appartementen op de vijfde en zesde verdieping. Het verslag werd opgemaakt door A. Edouard Adam en

Fernand Coenraet, ‘beiden landmeter gespecialiseerd in immobiliën, wettelijk aanvaard en beëdigd door het Tribunaal van Eerste Aanleg in Brussel’. De titel luidt: ‘Procès-verbal d’État de Lieu – Dégradations allemandes’ [Proces-verbaal en plaatsbeschrijving – Beschadigingen door Duitsers]. In hun inleiding verwijzen de experts naar de plaatsbeschrijving zoals die werd opgemaakt op het moment van de inbeslagname van het gebouw door de Duitsers, op 6 februari 1943. Bladzijden 35 tot 37 van het verslag uit 1946 geven een gedetailleerde beschrijving van de staat van de kelders die bij de zesde verdieping horen:

Eerste kelder: de eerste aan de straatkant, bij nummer 345.

Afmetingen 4,90 m X 3,00 m X 3,00 m.

424. De gekalkte plafonds, muren en kelderhokken zijn erg bevuild en stoffig.

425. De opengewerkte deur die de kelder afscheidt werd weggehaald.

[...]

427. De deur werd aan elke kant voorzien van een metalen plaat.

428. Het bovenste gedeelte van de deur werd uitgesneden om een kijkgat te maken.

[...]

431. De verf van de deur is volledig beschadigd doordat er platen op zijn bevestigd en verschillende inscripties gemaakt.

Opmerkingen: De vloer van deze kelder is erg vuil. Deze kelder heeft dienst gedaan als gevangenis.

Tweede kelder: naast de eerste;

4,90 m X 3,00 m X 3,00 m.

432. De kalkverf op het plafond en de muren is erg vuil en beschadigd door inscripties.

433. De deur van deze kelder is ook gedeeltelijk bedekt met een metalen plaat aan beide zijden.

434. Het bovenste gedeelte van de deur werd uitgesneden om een kijkgat te maken.

Opmerkingen: De vloer van deze kelder is erg vuil. Deze kelder heeft dienst gedaan als gevangenis. ●●●

(9) Krijgsauditoraat bij de Bestendige krijgsraad van Brussel. Verslag van de feiten in de zaak-Straub-Vits-Spaete-Cuyppers-Altenhof [1951] : CegeSoma : AA 310, p. 19-20.

(10) *Ibid.*, p. 12.

(11) Auditoraat-generaal: Dossiers Sipo-SD van Brussel, doos 18.

- De beschrijving voor de kelder van de vijfde verdieping is bijna identiek. Het dossier van Anne De Backer (vierde verdieping) is al even expliciet en stelt dat de kalkverf 'erg vuil is en vol inscripties staat'.

Vijftig jaar later, op een namiddag in oktober 1994, herontdekt filmmaker en historicus André Darteville de inscripties. Die ontdekking mondt in 1996 uit in de publicatie van *Avenue Louise n°347. Dans les caves de la Gestapo. In de kelders van de Gestapo*. Het boek werd samengesteld door Darteville zelf en historica Isabelle Ponteville, en uitgebracht door het Navorsings- en Studiecencentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (het huidige CegeSoma). Dertig foto's waarop

Boodschappen van
gevangenen op de
muur van een cel op
nummer 347.

de inscripties zichtbaar zijn, worden gepubliceerd in het werk. De auteurs stellen vast:

De inscripties zijn gemaakt in de kalklaag en niet in de baksteen, met behulp van kleine metalen voorwerpen, penpunten, spelden, slotjes uit kledingstukken, soms met de nagel, waardoor ze er stuntelig uitzien. De gevangenen die hun passage hebben vereeuwigd schreven soms hun boodschap of naam onder aan de muur, waaruit we kunnen opmaken dat ze neerzaten of op de grond lagen. De meeste graffiti-opschriften staan op ooghoogte, en werden al staande gemaakt. In zeldzamere gevallen met de arm uitgestrekt boven het hoofd. (Darteville & Ponteville 1996, 42)

© Collectie van het Koninklijk Legermuseum, Brussel, D1.66.70 (7064)

© Daniel Weyssow/Auschwitz in Herinnering vzw

Inscripties op de
Louizalaan 453

In 2011 vindt Sarah Timperman, archivaris bij de Stichting Auschwitz, geheel toevallig in het archief van het Koninklijk Legermuseum de foto's van de kelders (en de inscripties) terug die werden genomen door de Canadese soldaten op het moment van de bevrijding in september 1944. Haar collega, kunsthistoricus Daniel Weyssow, stelt de foto's voor tijdens een studiedag die op 21 oktober 2011 wordt georganiseerd door de Stichting Auschwitz: *Les caves de la Gestapo. Reconnaissance et conservation* [De Gestapokelders. Erkenning en bewaring].

Op vraag van de Raad van mede-eigendom van het gebouw 'Queen' op de Louizalaan 347 werd uiteindelijk op 1 juni 2015 een bezoek aan de kelders georganiseerd om de graffiti op de muren

te inspecteren. Naast Lieven Saerens en collega Fabrice Maerten waren Roland Cracco aanwezig, een van de appartementseigenaars, Stéphane Nopère, juridisch adviseur van de Mede-eigendom, en personen van de Directie Monumenten en Landschappen van het Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting (Brussels hoofdstedelijk gewest), onder wie Harry Lelièvre.

Voor het bezoek waren 24 van de 26 kelders opengesteld. In de technische ruimtes, de gangen en sommige kelders was geen enkele inscriptie te zien. Maar in 9 kelders vonden we met de hulp van de afgevaardigden van de Directie Monumenten en Landschappen graffiti, al dan niet in het oog springend, die zo goed als zeker dateerde uit de periode 1943-1944.

... **BESLUIT**

Nadat Jean de Selys Longchamps de lokalen van de Sipo-SD op nummer 453 bombardeerde, verhuisde de dienst naar nummer 347. De kelders van het gebouw werden al gauw gebruikt als cellen waar de gevangenen, verzetslui en Joden, tot bloedens toe werden afgeranseld en gefolterd. We beschikken over talrijke getuigenissen die kort na de oorlog werden verzameld voor een juridisch onderzoek tegen de Duitse leden van de Sipo-SD in Brussel. Als protest tegen die onmenselijkheid lieten verschillende gevangenen inscripties achter in de muren, de plafonds en de deuren. Sommige waren nog zichtbaar in 2015; sommige zitten onder de kalkverf. Voor ons is het daarom onomstotelijk bewezen dat de kelders een belangrijke historische site vormen die bewaard moet blijven ter herinnering aan de tragische gebeurtenissen die er tussen februari-maart 1943 en september 1944 hebben plaatsgevonden. In januari 2016 werden de kelders eindelijk geklasseerd.

De zetel van de Sipo-SD in de Della Faillelaan in Antwerpen (augustus 1940 – oktober 1943) bestaat trouwens nog steeds. In 1967 werd de villa gebruikt als hoofdzetel van het bisdom Antwerpen; vandaag is het privé-eigendom. Volgens de overleden Willy Van Puyvelde, voormalig politiecommissaris in Boechout en fervent speurder, zijn de kelders nog intact en zijn er inscripties. Tijd om ook deze herinneringsplek te klasseren? ■

Met dank aan Fabrice Maerten voor de wetenschappelijke feedback.

Lieven Saerens
CegeSoma

Vertaling uit het Frans: Anneleen Spiessens

→ **Archiefstukken****Algemeen Rijksarchief (depot Cuvelier)**

- ◆ Auditoraat-generaal: Dossiers *Sipo-SD* van Brussel (Straub en consoorten: Vits, Spaete, Cuypers, Altenhof). 28 dozen.
- ◆ Auditoraat-generaal: Dossier Felix Weidmann (hoofd van de Jodensectie, afdeling IV). Dit dossier bevat ook de processen-verbaal tegen het hoofd van de Brusselse Sipo-SD, Ernst Ehlers, en andere leidinggevendenden binnen de Joodse sectie zoals Kurt Asche en Fritz Erdmann. 1 doos.
- ◆ Auditoraat-generaal: Dossier Emiel Francken (tolk bij afdeling IV). 1 doos.
- ◆ Auditoraat-generaal: Dossier Reggie Claeys (tolk bij afdeling IV). 1 doos.
- ◆ Auditoraat-generaal: Dossier Otto Siegburg (afdeling IV). 1 doos.
- ◆ Dossiers oorlogsschade: 20.28.739 (Georges Fleurix); 20.77.252 (J. Levy-Morelle); 20.89.621 (Mevrouw Lucien Niquet); 20.89.623 (Guillaume Wallenborn); 20.89.625 (Entreprises Edouard François); 20.89.627 (weduwe Houtman); 20.89.629 (weduwe Emile Souweine-Cohen); 20.89.631 (Mary Partaes); 20.89.633 (Charles Semal); 20.89.635 (Mevrouw Jules De Backer); 20.89.637 en 23.39.418-23.39.424 (J. Levy-Morelle); 23.39.455-23.39.457 (weduwe Lucien Niquet).

Archief CegeSoma

- ◆ Proces tegen Constantin Canaris (hoofd van de Brusselse Sipo-SD: AA 278). 55 dozen.
- ◆ Archief Pierre Beeckmans: (a) fiches van Joden die zijn ingeschreven door de Vereniging van Joden in België (Louizalaan: AA 1314, nr. 396/36) en (b) dossiers Bureau voor Ras- en Sibbekundige Opzoeken ('gemengde huwelijken': AA 1314, nrs 362-368).
- ◆ Dossier van de *Oberfeldkommandantur* Brussel: fiches van de Duitse diensten in Brussel (AA 500). 1 fichebak.
- ◆ Onderzoeksdossier van Isabelle Ponteville: Louizalaan 347. 1 archiefdoos.
- ◆ Krijgsgauditoraat bij de Bestendige krijgsraad van Brussel. Feitenrelaas in de zaak-Straub-Vits-Spaete-Cuypers-Altenhof [1951]: AA 310.

Brussels stadsarchief

- ◆ Plan van de kelders in de Louizalaan (nr. 737.45.74).
- ◆ Dossier Duitse vordering: Louizalaan 347, nr. 4663. Noot: in 1996 kon Isabelle Ponteville het hele dossier nog raadplegen. Vandaag vinden we enkel nog losse fiches van de eigenaars van het gebouw, waarin naar het dossier wordt verwezen.
- ◆ Dossier geallieerde vordering: Louizalaan 347, nr. 4663.

Archief van de Dienst Oorlogsslachtoffers

- ◆ 'Fichier des Juifs' (opgesteld door de Brusselse Sipo-SD).
- ◆ Dossiers Sipo-SD (nr. Tr. 202.411 – R. 497).

Bibliografie

- ◆ Shlomo Aronson, *Reinhard Heinrich und die Frühgeschichte von Gestapo und SD*, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1971.
- ◆ André Darteville & Isabelle Ponteville, *Avenue Louise n°347 Louizalaan. Dans les caves de la Gestapo. In de kelders van de Gestapo*, Brussel: CEGES, 1996.
- ◆ Albert De Jonghe, 'De strijd Himmler-Reeder en de benoeming van een HSSPF te Brussel. Eerste deel: de Sicherheitspolizei in België', *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog* 3, 1974, 16-62.
- ◆ Paul Gerhard & Klaus-Michael Mallmann (red.), *Die Gestapo im zweiten Weltkrieg. "Heimatfront" und besetztes Europa*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2000.
- ◆ Edouard Husson, *Heydrich et la solution finale*, Parijs: Perrin, 2008.
- ◆ Peter Longerich, *Heinrich Himmler. Biographie*, München: Pantheon Verlag, 2008.
- ◆ Sandra Maes, *De Duitse militaire contraspionage in bezet België tijdens de Tweede Wereldoorlog. V-man Prosper Dezitter en zijn groep*, licentiaatsverhandeling, KU Leuven, 1997.
- ◆ Ahlrich Meyer, *Das wissen um Auschwitz*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2010.
- ◆ Guido Provoost, *Ward Hermans*, Antwerpen: Rockox, 1977.
- ◆ Lieven Saerens, 'La politique antijuive de l'Allemagne nazie (1933-1945)', in Rudi Van Doorslaer, Emmanuel Debruyne, Frank Seberechts, Nico Wouters & Lieven Saerens (red.), *La Belgique docile. Les autorités belges et la persécution des Juifs en Belgique durant la Seconde Guerre mondiale*, Brussel: CEGES, 2007, 21-46.
- ◆ ---, *Rachel, Jacob, Paul et les autres. Une histoire des Juifs à Bruxelles*, Brussel: Mardaga, 2014.
- ◆ Maxime Steinberg & Laurence Schram, *Mecheln – Auschwitz 1942-1944*, 4 delen, Mechelen/Brussel: VUBPress, 2009.
- ◆ Gabriël Verbeke, *De gewetenloze spion. Prosper Dezitter, de nummer 1 van de Duitse contraspionage, 1940-1944*, Koksijde: De Klaproos, 1998.
- ◆ Alexander von Falkenhausen, *Mémoires d'outre guerre. Comment j'ai gouverné la Belgique*, Brussel: Lucien de Meyer, 1974.
- ◆ Werner Warmbrunn, *The German occupation of Belgium. 1940-1944*, New York: Peter Lang, 1993.
- ◆ Wolfram Weber, *Die innere Sicherheit im besetzten Belgien und Nordfrankreich. 1940-1944*, Düsseldorf: Droste Verlag, 1978.
- ◆ Daniel Weyssow, 'Le siège de la Gestapo à Bruxelles. Un non-lieu de mémoire', *Questions de communication* 5, 2008, 195-203 (Akten van het congres 'Qualifier des lieux de détention et de massacre' van 8 tot 10 november 2007).
- ◆ --- (red.), *Les caves de la Gestapo. Reconnaissance et conservation*, Parijs: Kimé, 2014.